

סימן מ [יג ע"א]

הקדמה

במשנתנו שינו כי קדשי בדק הבית אינם עושים תמורה, וביאר ר' שמעון כי מקור דין זה הינו מכך שאיסור תמורה נאמר שוב בפרשת מעשר בהמה, ומכאן למדים אנו שתמורה חלה רק על קדשים הדומים למעשר בהמה, דהיינו קדשי הגוף ולא קדשי בדק הבית. בברייתא הראשונה שבסוגיה מובא טעם אחר לדברי ר' שמעון והוא מעצם כך שנאמר בפרשת תמורה שהאיסור הוא לעשות תמורה על 'קרבן', וקדשי בדק הבית אינם נקראים קרבן. על הטעם שבברייתא הראשונה הקשתה הגמרא מברייתא שניה העוסקת בפרשת שחוטי חוץ, בה נאמר שעל פי תיבת 'קרבן' שנכתבה בפרשת שחוטי חוץ היה נכון לרבות גם קדשי בדק הבית לאיסור שחוטי חוץ, ולכן מצריכה הברייתא השניה לימוד מיוחד למעט קדשי בדק הבית מאיסור שחוטי חוץ. אם כן יש סתירה בין הברייתות אם תיבת 'קרבן' כשלעצמה כוללת קדשי בדק הבית.

מתרצת הגמרא:

לשון ראשונה

אמר רבי חנינא לא קשיא הא ר"ש הא רבנן, לר"ש איקרי קרבן לרבנן לא איקרי קרבן. ולא, והכתיב ונקרב את קרבן ה', קרבן ה' איקרי קרבן לה' לא איקרי. ת"ר: לא יבקר...

לשון שנייה

הא ר' שמעון הא ר', לר' שמעון אקרו קרבן לר' לא אקרו קרבן. מאי ר' ומאי ר' שמעון דתניא לא יבקר בין טוב כו'.

מקורות הלשונית

מקורות הלשון הראשונה: נוסח הדפוס. בכתבי היד: פלורנץ, פריז, וטיקן 119, וטיקן 120.

מקורות הלשון השנייה: בכתבי היד: גליון פלורנץ.

מקורות לשתי הלשוניות: בראשונים: רש"י, רגמ"ה [בסדר הפוך]. בכתבי היד: מינכן, ניו יורק. בכת"י ניו יורק מופיעה השאלה "ולא..." בשתי הלשוניות.

נראה שתוספת השאלה והתשובה "ולא והכתיב..." לא איקרי' הינה תוספת מאוחרת שנוספה רק לאחר התפצלות הלשוניות. [אם כי רש"י כבר גרסה]. רגמ"ה גרסה על שתי הלשוניות אם כי סדר הלשוניות הפוך כדרכו.

פירוש הלשוניות

הגמרא מתרצת כי יש מחלוקת תנאים אם קדשי בדק הבית נקראו 'קרבן'. לדעת ר' שמעון הרי הם נקראים 'קרבן' ולכן מצריך הוא במשנה לימוד מיוחד למעט קדשי בדק הבית מדין תמורה. כמו כן לגבי הברייתא השניה המצריכה לימוד מיוחד למעט קדשי בדק הבית מאיסור שחוטי חוץ אע"פ שנאמר בהם 'קרבן', יש לומר שברייתא זו הינה כדעת ר' שמעון. לעומת זאת, החולקים על ר' שמעון סוברים כי קדשי בדק הבית אינם נקראים 'קרבן' ולכן אפשר למעט קדשי בדק הבית בין מפרשת תמורה ובין מפרשת שחוטי חוץ על פי מה שבפרשיות אלו נכתב בתורה שהאיסור הוא על 'קרבן', ודעה זו היא הדעה שמצאנו בברייתא הראשונה הממעטת קדשי בדק הבית מדין תמורה על פי התיבה 'קרבן'.

יש הבדל בין הלשוניות בשם מי נאמרה הדעה החולקת על ר' שמעון. **בלשון הראשונה** מובא כי 'רבנן' הם החולקים על ר' שמעון, והברייתא הראשונה היא כדעת רבנן. ביארו רש"י ורגמ"ה כי המקור לומר שרבנן חולקים על ר' שמעון הינו תנא קמא של המשנה שלא הביא לימוד לדין הממעט קדשי בדק הבית מדין תמורה, ודרך הגמרא תמיד לכנות את תנא קמא בשם 'רבנן' מפני שרבי סתם את המשנה כדעת הרבים. רגמ"ה הוסיף עוד שמעצם כך שתנא קמא לא הביא מקור לדבריו אפשר להבין כי לדעתו אפשר להבין את הדין מפשטות הפסוקים שנאמר בהם כי איסור תמורה הוא לגבי 'קרבן'¹⁵⁹. לעומת כל זאת, **בלשון השניה** מובא כי 'רבי' הוא החולק על ר' שמעון כפי שיבואר בסמוך.

הסוגיה ממשיכה ומביאה ברייתא שלישית, בה נחלקו ר' שמעון ורבי האם המקור למעט קדשי בדק הבית מדין תמורה הינו מתיבת 'קרבן' או מכך שאיסור תמורה נשנה בפרשת מעשר בהמה. **בלשון הראשונה** ברייתא זו מובאת כתחילת ענין חדש. **בלשון השניה** מובאת ברייתא זו כהמשך רצף הדברים שהרי ממנה אנו למדים שרבי הוא החולק על ר' שמעון.

חילוק נוסף בין הלשוניות

החולקים על ר' שמעון סוברים כי קדשי בדק הבית אינם נקראים 'קרבן', וסוגייתנו מביאה על כך תוספת של שאלה ותשובה: שאלה מהפסוק 'ונקרב את קרבן יקוק' (במדבר לא נ), בו מוכח שקדשי בדק הבית נקראו קרבן, ותשובה כי אף שלדעה זו קדשי בדק הבית אינם יכולים להיקרא 'קרבן ליקוק', בכל זאת יכולים הם להיקרא 'קרבן יקוק'. ברוב המקורות תוספת זו של שאלה ותשובה נמצאת בלשון הראשונה בלבד. אם התוספת כבר נמצאה בגמרא לפני זמן התפצלות הלשוניות כנראה היתה התוספת נשאת גם בלשון השניה. מכך שבלשון השניה לא נמצאת תוספת זו אפשר להוכיח שהתוספת נוספה לאחר זמן התפצלות הלשוניות. אכן בפירוש רגמ"ה מובאת התוספת בין על הלשון הראשונה ובין על הלשון השניה [אגב, סדר הלשוניות הפוך כמצוי ברגמ"ה]. אין לדעת אם הנוסח המקורי של הלשון השניה כלל את התוספת ומשום מה נשמטה ברוב המקורות, או שההיפך הוא הנכון שהתוספת שייכת ללשון הראשונה בלבד ולפני רגמ"ה היה נוסח שבו הושפעה הלשון השניה מהלשון הראשונה והובאה התוספת גם בלשון השניה [שהוא הביאה ראשונה]. הדעת נוטה שהאפשרות השניה היא הנכונה מכיוון שיותר מצוי שסופר יוסיף מאשר שסופר יחסיר, ועוד יש להוכיח כן מכך שגירסת רגמ"ה הינה מקור יחיד כנגד כמה מקורות.

נפקא מינה בין הלשוניות

לכאורה המחלוקת בין ר' שמעון ובין רבנן או רבי אינה מחלוקת הלכתית. אמנם אף אם נמצא שיש ביניהם מחלוקת הלכתית אין נפקא מינה אם נקרא לחולקים על ר' שמעון רבנן או רבי שהרי בין כך ובין כך על פי כללי הפסוק יש לפסוק כדעתם.

¹⁵⁹ לולי דברי רש"י ורגמ"ה היה נראה לפרש שהגמרא קוראת 'רבנן' לברייתא הראשונה. ודוחק הוא לומר שתנא קמא במשנה חולק על דברי ר' שמעון, שהרי ר' שמעון בא לפרש את דברי תנא קמא.

סימן מא [יג ע"ב]

הקדמה

איסור תמורה נכתב בתורה פעמיים. הפעם הראשונה לגבי כלל הקרבנות (ויקרא כז י), הפעם השנייה לגבי מעשר בהמה (שם פסוק לג). ר' שמעון התייחס לכפילות ודרש את הפסוקים באופן מסויים. רבי אינו מסכים לדרשתו של ר' שמעון, ומסביר את הכפילות באופן שונה:

נוסח ראשון

רבי אומר למה יצאת מעשר מעתה לידון בתמורת שמו ובתמורת גופו לומר לך תמורת שמו קריבה תמורת גופו אינה קריבה תמורת שמו נגאלת תמורת גופו אינה נגאלת תמורת גופו חלה על דבר הראוי ועל דבר שאינו ראוי ותמורת שמו אינה חלה אלא על דבר הראוי בלבד.

נוסח שני

ר' אומר למה יצא מעשר מעתה לפי שיצא מעשר לידון בתמורת שמו ותמורת גופו ולחלק בין תמורת שמו לתמורת גופו תמורת שמו קריבה ותמורת גופו אינה קריבה תמורת שמו חלה על דבר הראוי תמורת גופו חלה אפילו על דבר שאינו ראוי תמורת שמו נגאלת ותמורת גופו אינו נגאלת.

אמר מר לידון בתמורת שמו מנלן דת"ר מנין שאם קרא לתשיעי עשירי ולעשירי תשיעי ולאחד עשר עשירי ששלשתן מקודשין ת"ל כל מעשר תמורת גופו דכתיב ואם המר ימיר והיה הוא ותמורתו יהיה קודש לא יגאל. תמורת שמו קריבה דתניא בקר לרבות י"א לשלמים תמורת גופו אינה קריבה דגמר עברה עברה מבכור. תמורת שמו נגאלת מאי טעמא שלמים הן וכשלמים דנגאלין תמורת גופו אינה נגאלת דכתיב ביה לא יגאל. תמורת שמו אינה חלה אלא על דבר הראוי (כמעשר) ותמורת גופו חלה אפילו על דבר שאינו ראוי כמעשר.

אמרי משום דרבי רחמנא דאית ביה תמורת שמו איגרוני איגרע, אין דאמרינן מאי דרבי רבי ומאי דלא רבי לא רבי. והא מהיכא תיתי, אמר רב הונא בריה דרב יהושע משום דהוה דבר הבא לידון בדבר החדש ואין בו אלא חידושו בלבד.

משום דרבי רחמנא תמורת שמו איתמעט ליה מתמורת גופו אין מה דרבי רבי ומה דלא רבי לא רבי ואימא דרבי רחמנא תמורת שמו אבל תמורת גופו כדקיימא קיימא והא מהיכא תיתי אמר רב הונא בריה דרב יהושע משום דהוה דבר שהיה בכלל ויצא לידון בדבר חדש.

מקורות הנוסחאות

מקורות נוסח ראשון: נוסח הדפוס. בראשונים: רש"י. בכתבי היד: כל כתבי היד <לא בדקתי מאטזה>, ראה לקמן לגבי כת"י ניו יורק.

מקורות נוסח שני: בראשונים: רגמ"ה; ילקוט שמעוני (בחוקתי) רמז תרע"ו; שטמ"ק אות א בשם גמרת [קלף] ישנה. שטמ"ק א ציין בשם 'קצת ספרי יד', ואילו שטמ"ק ב כתב: "כל הגמרות הישנות לא נמצא בהם גירסת רש"י כלל, רק גירסת הרגמ"ה".

כת"י ניו יורק גרס בברייתא כנוסח השני ובגמרא כנוסח הראשון.

פירוש הנוסחאות

פתיחה

בסוגייתנו יש שני סוגים של שינויי נוסח, הראשון הינו שינוי גדול בנוסח הסוגיה אולם אין בו שינוי משמעות, השני הינו שינוי של תיבות ספורות, אולם משנה את כל מהלך הסוגיה.

השינוי הראשון הוא השינוי אשר הבאנו בשמות 'הנוסח הראשון' ו'הנוסח השני', השינוי השני קיים בין בנוסח הראשון ובין בנוסח השני.

נבאר קודם את השינוי הראשון אשר הוא בולט יותר, ולאחריו נבאר את מהלך הסוגיה לפי הנוסחאות השונות.

הנוסח הראשון והנוסח השני

רבי לימד בברייתא כי יש מספר הבדלים בין תמורת שמו ובין תמורת גופו. בנוסח הראשון לא פירשה הגמרא את מקורו של כל דין והשאירה זאת לרש"י, בנוסח השני פירשה הגמרא עצמה את מקורות רוב הדינים.

אין סתירה בין פירוש רש"י לנוסח הראשון ובין פירוש הגמרא בנוסח השני, ולא מן הנמנע לומר שרש"י ראה את הנוסח השני והשתמש בו כדי לפרש את הנוסח הראשון¹⁶⁰.

מהלך הסוגיה בנוסחים השונים

כך מבנה הסוגיה: הסברו של רבי מדוע נכפלה מצוות התמורה לגבי מעשר בהמה, הסבר החילוקים בין תמורת שמו ובין תמורת גופו, [בנוסח השני נוסף: הסבר מקורות דיני תמורת שמו ותמורת גופו], שאלה ותשובה, המשך השאלה ותשובת רב הונא בריה דרב יהושע.

שתי נקודות שנויות במחלוקת בין המפרשים והנוסחים השונים: [א]. כיצד מסביר רבי את כפילותה של מצוות התמורה לגבי מעשר בהמה. [ב]. על איזה דין סובב המשא ומתן בסוף הסוגיה.

ובכן, קיימות שתי אפשרויות מהו הסברו של רבי לכפילותה של מצוות התמורה, ונביאם בלשון התוספות: "לדון בתמורת גופו - דס"ד דאין עושין כלל תמורה משום דיצא לדון בדבר החדש כדמפרש תלמודא. אי נמי, לדון בתמורת גופו לומר דחלה על דבר שאינו ראוי".

הפירוש הראשון – פירוש רש"י והגליון¹⁶¹ – הינו שהפסוק מלמד את עצם דין תמורת גופו במעשר בהמה, שכן, לאחר שחידשה התורה דין תמורת שמו במעשר בהמה, הוה אמינא שבמעשר בהמה נוהגת רק תמורת שמו ולא תמורת גופו¹⁶².

הפירוש השני – פירוש רגמ"ה – הינו שהפסוק מלמד כי יש חילוק בין תמורת שמו ובין תמורת גופו. רבי ציין שלושה חילוקים בין תמורת שמו לתמורת גופו, לאיזה מהם מכוון הלימוד? רגמ"ה פירש כי הכוונה לחילוק הראשון שתמורת שמו קריבה ותמורת גופו אינה קריבה. נראה כי רגמ"ה נקט את החילוק הראשון כדוגמה וכוונתו לכל שלושת החילוקים. תוס' פירשו כי הכוונה לחילוק השלישי שתמורת גופו חלה אף על דבר שאינו ראוי ותמורת שמו אינה חלה אלא על דבר הראוי. נראה כי תוס' נקטו בדווקא חילוק זה שלא מצאנו לו מקור מפורש, ולא את החילוקים הקודמים שיש להם מקורות בפסוקים כמבואר ברש"י ובנוסח השני. תוס' נקטו בלשונם כי הלימוד הוא "לדון בתמורת גופו לומר דחלה על דבר שאינו ראוי", ובפשטות משמע כי הלימוד הוא לגבי תמורת גופו. אכן לא ברור אם דין זה זקוק ללימוד חדש¹⁶³, ואפשר לפרש דבריהם כך: "לדון בתמורת גופו לומר ד[רק היא] חלה על דבר שאינו

¹⁶⁰ ראה מבוא <>

¹⁶¹ שטמ"ק אות ג.

¹⁶² לפירוש זה נראה כי לכל החילוקים בין תמורת שמו לתמורת גופו יש מקורות אחרים מלימוד או מסברא, ורובם התבארו בפירוש רש"י ובנוסח השני.

¹⁶³ בפשטות אפשר ללמוד דין זה מההלכה הכללית בתמורה "טוב ברע או רע בטוב, ואם המר ימיר...", וכן כתבו רגמ"ה והגליון, אכן רש"י הביא מקור שונה מהשוואת תמורת גופו למעשר בהמה אשר חל אף על דבר שאינו ראוי. וראה באחרונים שדנו מדוע לא פירש רש"י כרגמ"ה והגליון.

ראוי", כלומר, הייתור של תמורת גופו מלמד כי רק תמורת גופו חלה על דבר שאינו ראוי, ואילו תמורת שמו אינה חלה אלא על דבר הראוי¹⁶⁴.

תוס' סיימו: "ושניהן פירש רש"י. אכן, בפירוש רש"י שלפנינו נמצא הפירוש הראשון בלבד, ורק לגבי המשך המשא ומתן בגמרא נמצאים ברש"י שני פירושים המקבילים לשני הפירושים שכאן [בסדר הפוך]¹⁶⁵.

מאחר שקיימות שתי אפשרויות קיימת גם אפשרות שלישית - לנקוט בשתי האפשרויות נכונות ורבי התכוון לשניהן. הגר"א בהגותו אות ב בחר באפשרות השלישית, ולא מן הנמנע לומר שאף רש"י והגליון התכוונו לכך¹⁶⁶.

הבה ונבחון את הפירושים השונים לפי הנוסחאות השונות.

הנוסח הרווח: "רבי אומר, למה יצא מעשר מעתה, לידון בתמורת שמו ובתמורת גופו, לומר לך תמורת שמו קריבה..." כך נוסח הדפוס ורוב כתבי היד.

כת"י מינכן: "רבי אומר, למה יצא מעשר מעתה, לידון בתמורת שמו ובתמורת גופו, ולומר לך תמורת שמו קריבה..." זהו לנוסח הקודם, אך עם תוספת וא"ו החיבור.

הנוסח השני: "רבי אומר, למה יצא מעשר מעתה, לפי שיצא מעשר לדון בתמורת שמו ובתמורת גופו, ולחלק בין תמורת שמו לתמורת גופו, לומר לך תמורת שמו קריבה..." כך הביא השטמ"ק וכך נוסח רגמ"ה.

ילקוט שמעוני: "רבי אומר למה יצא מעשר מעתה לפי שיצא לידון בתמורת שמו ובתמורת גופו, לומר לך תמורת שמו קרבה..." מכיון שבשאר הסוגיה גורס הילקוט כנוסח השני, מסתבר שגם כאן גרס כנוסח השני, ונשמטו התיבות "ולחלק בין תמורת שמו לתמורת גופו" בטעות הדומות.

הצעת ר' אברהם פיליף: "רבי אומר, למה יצא מעשר מעתה, לפי שיצא מעשר לידון בתמורת שמו יצא לידון בתמורת גופו, לומר לך תמורת שמו קריבה..." כך הציע בעל שטמ"ק ב לשחזר על פי רש"י וראה הערה¹⁶⁷.

יש מן הנוסחאות שנוטות לאחת מן האפשרויות, אולם לאחר התבוננות ניתן לכאורה להסביר – ברווח או בדוחק – כל אחת מן הנוסחאות ככל אחת מן האפשרויות, ונשאיר את ההכרעה בנידון ביד הלומד.

קעת נעבור למשא ומתן שבסוף הסוגיה.

הגמרא מקשה קושיה על הברייתא, לא ברור על איזו נקודה בברייתא הגמרא מקשה, ויחד עם זאת לא ברור מה הקושיה.

¹⁶⁴ ראה בסמוך שיש אומרים כי הגמרא מקשה מניין שתמורת שמו אינה חלה אלא על דבר הראוי, ולכאורה לדבריהם אי אפשר לומר שיש לכך לימוד מפורש.

¹⁶⁵ ראה עולת שלמה שנדחק בזה.

¹⁶⁶ יש להקשות על אפשרות זו, כיצד ניתן ללמוד שני לימודים מפסוק אחד?

¹⁶⁷ כתב בעל שטמ"ק ב על נוסחתו: "כן נראה לי לגירסת רש"י ז"ל, וכן משמע בלשון רש"י שתי פעמים, אבל לא מצאתי בשום גמרא כי כל הגמרות הישנות לא נמצא בהם גירסת רש"י כלל, רק גירסת הרגמ"ה אשר כתבתי למעלה". לשון רש"י כך היא: "לפי שיצא מעשר לידון בתמורת שמו – דכתיב... הלכך איצטריך למכתב נמי אם המר ימירנו לידון בתמורת גופו אם העמיד..." נראה כי 'שתי הפעמים' שהזכיר רא"פ מכוונות לשתי ההדגשות שהדגשנו.

אכן, כנגד זאת נביא שתי פעמים שמשמע ברש"י כי גירסתו שונה. בסוף הדיבור הנזכר כתב רש"י: "להכי אהדריה קרא ויצא לידון בתמורת שמו וגופו". ובהמשך הסוגיה כתב רש"י (בפיסקה החסירה בדפוסים, כפי שיתבאר בהמשך): "לרבי פרכינן דאמר לך יצא מעשר לידון בתמורת שמו ובתמורת גופו". בעל שטמ"ק ב, אשר העתיק שם בתחילה משטמ"ק א את הפיסקה החסירה, שב ומחק את התיבות "בתמורת שמו ו", כשיטתו כאן. עולה כי יתכן שרש"י גרס, במשפט הנידון, כנוסח השני "לפי שיצא מעשר לידון בתמורת שמו ובתמורת גופו", ומה שכתב בתחילה רק "לפי שיצא מעשר לידון בתמורת שמו", הרי זה מפני שרש"י שוקד להדגיש כי באמת המשפט "לפי שיצא מעשר לידון בתמורת שמו ובתמורת גופו", מתפרש כפי המשפט שניסח בעל שטמ"ק ב: "לפי שיצא מעשר לידון בתמורת שמו יצא לידון בתמורת גופו".

קיימות שתי אפשרויות בלבד:

יש אומרים שהקושיה היא על סוף דברי רבי. רבי¹⁶⁸ לימד כי בתמורת שמו יש קולא שאינו נוהג בדבר שאינו ראוי. מקשה הגמרא: וכי חומרתו של מעשר בהמה - דין תמורת שמו - מהוה סיבה לומר שבתמורת שמו יש קולא שאינה חלה אלא על דבר הראוי?

יש אומרים שהקושיה היא על תחילת דברי רבי. רבי הסביר כי מחמת שבמעשר בהמה נוהג דין תמורת שמו נצרך פסוק לומר שנוהג בו אף דין תמורת גופו. מקשה הגמרא: וכי חומרתו של מעשר בהמה - דין תמורת שמו - מהוה סיבה להוה אמינא לומר שיש במעשר קולא שלא ינהג בו דין תמורת גופו?

רש"י הביא את שני הפירושים והכריע כפירוש השני. רגמ"ה הביא רק את הפירוש הראשון, ורבינו יהודה שירליאון בתוספותיו לברכות (כא ע"ב ד"ה והלא אוב וידעוני) הביא רק את הפירוש השני.

לכאורה הפירוש הראשון שייך רק אם אין לימוד מפורש לכך שתמורת שמו חלה על דבר שאינו ראוי, שהרי אם יש לימוד מפורש לא שייך להקשות על הלימוד. הנחה זו מתיישבת עם כל המפרשים שהבאנו למעלה, שכן, גם הסוברים שרבי למד מן הפסוק כי יש לחלק בין תמורת שמו לתמורת גופו, לא כתבו בפירוש אם גם הדין הנוכחי נלמד מן הפסוק.

מובן כי הפירוש השני שייך רק אם נניח שרבי מצריך פסוק לעצם חלות דין תמורת שמו במעשר בהמה, ואזי אפשר לדון מדוע רבי הצריך לכך פסוק. הנחה זו שנויה במחלוקת בין המפרשים כפי שצינו למעלה.

הגמרא ממשיכה לדון בשאלה עד שמסיקה כי יש לתרצה על פי הכלל "דבר הבא לידון בדבר החדש - ואין בו אלא חידושו בלבד".

כלומר, תמורת שמו הינה 'דבר החדש' ולכן:

לפי הפירוש הראשון - יש להקל בתמורת שמו בכל דבר שאין מקור מפורש להחמיר, ולפיכך אינה נוהגת אלא בדבר הראוי.

לפי הפירוש השני - הוה אמינא שתמורת שמו הינה החומרא היחידה שנוהגת במעשר בהמה ואין נוהגת בו החומרא של תמורת גופו, ולפיכך צריך פסוק מפורש להחמיר בתמורת גופו.

וכמו בנידון הקודם, נבחון את הפירושים השונים לפי הנוסחאות השונות.

נוסח רוב המקורות: "אמרי, משום דרבי ביה רחמנא דאית ביה תמורת שמו איגרועי איגרע?". כך נוסח הדפוס וכל כתבי היד, וכך נוסח כל הראשונים: רש"י, רגמ"ה וילקוט שמעוני.

נוסח שטמ"ק: "משום דרבי רחמנא תמורת שמו, איתמעט ליה מתמורת גופו?".

הנוסח הראשון יכול להתפרש כשני הפירושים, ואילו נוסח השטמ"ק יכול להתפרש רק כפירוש השני.

בעל השטמ"ק כתב כי הנוסח שהביא הינו כנוסח הרגמ"ה. על פי מה שראינו כעת מתברר כי הדבר נכון רק כלפי כלל הסוגיה, אולם כלפי המשפט הנוכחי ההיפך הוא הנכון: רגמ"ה שפירש כפירוש הראשון אינו יכול כלל לגרוס את נוסח השטמ"ק שמוכח בו כפירוש השני.

נפקא מינה בין הנוסחאות

כל הדינים הנידונים בסוגייתנו הינם דינים מוסכמים שאין בהם מחלוקת. תיתכן מחלוקת לגבי כללי הדרש, מהו גדרו של הכלל 'דבר הבא לידון בדבר החדש', אולם בדורותינו אין מוציאים הלכות חדשות מדרשות הפסוקים, כך שאין נפקא מינה לדינא.

עירוב הגרסאות ברש"י

בפירוש רש"י בסוגיה חלו שיבושים רבים בעדי הנוסח השונים, ובמהדורתנו תיקנו את השיבושים על פי שטמ"ק ב. כעת נראה את גלגולי הנוסח במקורות השונים.

¹⁶⁸ או הברייתא המסבירה את דברי רבי.

בנוסח הדפוס אין שיבושים גדולים, אולם הפירוש השני ברש"י הינו מקוצר מאד וממש קשה להבינו. כתבי היד אינם פותרים את הבעיה אלא מגדילים אותה: הפירוש השני נשאר מקוצר, ואילו הפירוש הראשון השתבש באופן שמעורבים בו שני הפירושים יחדו. כך המצב בכתב היד [או כתבי היד] שהיה לפני רב"א בעל השטמ"ק, וכך המצב בשני כתבי היד שבידינו. בעל השטמ"ק וכן המגיה של כתב יד רוסיא העירו על כך שחלק מן הפירוש הראשון שבנוסחתם שייך לפירוש השני. המגיה של כתב יד מזרחי לא העיר על הטעות, אולם הביא את הנוסח הנכון בפירוש הראשון כנ"א'.

מה אירע כאן? נראה כי באב הנוסח של כל המקורות נחסרה פיסקה מהפירוש השני ברש"י, לאחר מכן נכתבה הפיסקה החסירה בגליון, המעתיק הבא העתיק את הפיסקה שלא במקומה אלא באמצע הפירוש הראשון, ולא עוד אלא שאף החסיר מן הפירוש הראשון את הפיסקה המקבילה. בדפוס נשאר הנוסח שהיה לאחר הטעות הראשונה, וכך רק חסר חלק מן הפירוש השני. בשאר המקורות מופיע הנוסח שנוצר לאחר כמה גלגולים, וכך הפירוש הראשון משובש והפירוש השני חסר.

רא"פ בעל שטמ"ק ב העתיק בתחילה בגליון גמרתו את נוסח שטמ"ק א המוסיף בתוך הפירוש הראשון את הפיסקה השייכת לפירוש השני, ואף העתיק את הערתו של רב"א כי הפיסקה הנוספת שייכת באמת לפירוש השני. לאחר מכן שב רא"פ ותיקן באופן שונה: מחק את הציון ששייך את הפיסקה הנוספת לפירוש הראשון, וסימן תחתיו ציון ששייך את הפיסקה לפירוש השני; הוסיף בתחילת הפיסקה משפט חדש שיקשר את הפיסקה לתוך הפירוש השני, וכנגד זאת מחק מספר תיבות מן הפירוש השני; שינה מעט את נוסח הפיסקה; ולסיום, מחק את הערתו של רב"א שהפיסקה שייכת לפירוש השני, שכן לאחר התיקונים נעשית ההערה מיותרת.

מעניין לדעת האם רא"פ תיקן מסברא, או שהיה לפניו נוסח מקורי ברש"י – מדוייק יותר מכל שאר עדי הנוסח.

נמחיש את אשר התבאר עד כה, בעזרת הגופנים דלהלן¹⁶⁹:

הנוסח הנכון בפירוש הראשון, שהושמט בכתבי היד כאשר הוכנסה במקומו הפיסקה הנודדת.

הפיסקה הנודדת במקומה המוטעה, כנוסח שטמ"ק א, ובהדגשת התיבות אשר נמחקו לאחר מכן בשטמ"ק ב

מחיקת בעל שטמ"ק ב

הוספת בעל שטמ"ק ב על הפיסקה הנודדת

הפיסקה הנודדת במקומה הנכון, כנוסח שטמ"ק ב

"וקפריך משום דרבי ביה רחמנא דעביד תמורת שמו איגרועי מיגרעא - **דלא חיילא על בעל מום הא לרבי פרכין דאמר לכך יצא מעשר לידון בתמורת שמו** ובתמורת גופו דהוי אמינא כיון דאית בה תמורת שמו לא להוי תמורת גופו וקא פריך משום דרבי ביה קרא תמורת שמו איגרועי מיגרע משאר קדשים דלא להוי בו תמורת גופו דאיצטריך קרא לפרושי ביה תמורת גופו בהדיא אדרבה כ"ש דבעי למיזל ביה טפי לחומרא הואיל וחמור כל כך דאיתיה בתמורת שמו. מאי דרבי רבי - וקרא לא רבי אלא מידי דחזי לשלמים כדקתני הבקר לרבות י"א לשלמים. מהיכא תיתי - דאמרינן הכי. דבר החדש - תמורת (גופו) [שמו]¹⁷⁰.

לישנא אחרינא - נתפרש תמורת שמו אינה חלה אלא על דבר הראוי וסברא היא משום דלא חמיר' כשאר קדשים-תמורת גופו איצטריך קרא לרבוי.¹⁷¹ והא דפריך תלמודא משום דרבי רחמנא כו' אתמורת גופו פריך ולרבי פרכין דאמר דלכך יצא מעשר לידון בתמורת גופו דהוי אמינא כיון דאית בה תמורת שמו לא להוי תמורת גופו וקא פריך משום דרבי ביה קרא תמורת שמו איגרועי מיגרע משאר קדשים דלא להוי בו תמורת גופו דאיצטריך קרא לפרושי ביה תמורת

¹⁶⁹ לא דינקנו כאן בשנו"ס קטנים, והחפץ ימצאם בפירוש רש"י שבמהדורתנו.

¹⁷⁰ בכל המקורות 'גופו', אך צריך לומר 'שמו' לפי שני הפירושים ברש"י. ואלו שתיקנו 'שמו': דפו"ח על פי בה"ז, שטמ"ק ב, המגיה בכתב יד מזרחי.

¹⁷¹ המשפט האחרון הובא כנוסח דפו"ר, וראה בסמוך את הנוסחאות השונות.

דפו"ח: כנוסח בה"ז שיתבאר בסמוך, אולם הוסיפו חצי מהגהת צ"ק, ללא שינוי משמעות.

בה"ז: מעשר חמור מפני שתמורת שמו חמורה כשאר שלמים, ומכיוון שיצא לידון בחומרא חדשה - צריך פסוק לרבות שיש גם תמורת גופו¹⁷⁸.

צ"ק: מתפרש כנוסח שטמ"ק ב, אך גורס 'שלמים' במקום 'קדשים', וחציו השני של המשפט הינו ביאור קושיית הגמרא.

ח"נ: הדין שתמורת שמו חלה רק על דבר הראוי הינו סברא¹⁷⁹. חציו השני של המשפט הינו ביאור קושיית הגמרא.

לפי נוסח שטמ"ק ב / כת"י מזרחי / צ"ק, קשה מדוע הוצרכה הגמרא לומר שתמורת שמו אינה חמורה כשאר קדשים או שלמים, הלא הם חלים רק על דבר הראוי¹⁸⁰, ואף אם תמורת שמו שווה להם לא תחול אלא על דבר הראוי. בנוסף, לא מובנת ההנחה הפשוטה שתמורת שמו אינה חמורה כשאר קדשים או שלמים, שכן היא קרבה כשם שהם קרבים.

לפיכך נראה להגיה 'משאר' במקום 'כשאר', וכך הכל יבוא על מקומו בשלום – רש"י מסביר שתמורת שמו חלה רק על דבר הראוי מכיוון שאינה חמורה משאר קדשים או שלמים, אשר אינם חלים אלא על דבר הראוי¹⁸¹.

¹⁷⁸ לא מובנת ההדגשה שתמורת שמו חמורה כשלמים, הלא לענייננו די בכך שהתורה חידשה את עצם דין תמורת שמו.

¹⁷⁹ נראה כי הסברא היא שאין להחמיר בתמורת שמו יותר משאר קדשים אשר חלים רק על דבר הראוי.

¹⁸⁰ כפי שכתב רש"י בד"ה 'תמורת שמו אינה חלה'.

¹⁸¹ א. השערותנו זו משתלבת עם השערותנו הקודמת שאירעה ברש"י טעות הדומות (כ) [מ]שאר קדשים – 'משאר קדשים'. כל אחת מן ההשערות מסתברת בזכות עצמה ואף מסייעת לחברתה.

ב. אפשר לפרש באופן דומה גם ללא הגהה: "דלא חמירא, כשאר קדשים". כלומר, כשם ששאר קדשים אינם חמורים כך תמורת שמו אינה חמורה, אולם האמת תורה דרכה שפירוש זה דחוק.

סימן מב [יג ע"ב]

הקדמה

מובא בגמרא כי לדעת ר' שמעון עולה הבאה מן המותרות [-מותר דמי חטאת ואשם] אינה עושה תמורה. לעיל דף ט למדנו כי ר' אבין הסתפק לגבי עולה הבאה הן המותרות אם אפשר לעשות בה תמורה אחר תמורה באופנים מסויימים.

מבררת הגמרא מיהו התנא שר' אבין דן בשיטתו:

לשון ראשונה

אי הכי דבעי ר' אבין הפריש אשם להתכפר בו והמיר בו ונתכפר באשם אחר וניתק זה לעולה מהו שיחזור וימיר בו, אליבא דמאן, אי אליבא דר' שמעון הא אמרת ר' שמעון סבירא ליה דעולה הבאה מן המותרות לא עבדה תמורה. ר' אבין הכי מיבעיא ליה אי משכחת תנא דקאי כר' שמעון דאמר אין ממירין וחוזרין וממירין וסבירא ליה כר' אליעזר דאמר עולה הבאה מן המותרות עושה תמורה מהו שיחזור וימיר בו, הכי הוא דקמיבעיא ליה.

לשון שניה

אי הכי הא דבעי ר' אבין הפריש אשם להתכפר בו והומם וחללו על אחר א"נ נתכפר באחר וניתק ראשון לעולה מהו שיחזור וימיר בו, אליבא דמאן קמיבעיא ליה אי אליבא דר' שמעון הא ממעשר ילפינן דאפילו חדא תמורה נמי לא עבדה. ר' אבין אליבא דר' אליעזר קא מיבעיא ליה והכי מיבעיא ליה אי סבירא ליה לר' אליעזר כר' שמעון דאמר אין מימר חוזר ומימר בשני גופין וקדושה אחת מאי אם תימצא לומר קדושה אחת לא אלא שתי קדושות וגוף אחד מאי תיבעי.

מקורות הלשונית

מקורות הלשון הראשונה: כל כתבי היד מלבד כת"י נ"י. [בכת"י מינכן יש שינוי קטן שבו לקח את גירסת הלשון השניה].

מקורות הלשון השניה: בראשונים: רש"י על פי גירסת כת"י מזרחי, שטמ"ק אות יב בשם 'ס"א' [חסר בשטמ"ק עדני]. בכתבי היד: גליון פלורנץ.

מקורות לשתי הלשוניות: בראשונים: רש"י על פי גירסת שטמ"ק אות כח בשם 'ס"א' [בשטמ"ק עדני בשם 'נ"א בס"י], רגמ"ה [בהעתקת השטמ"ק חסרה הלשון השניה וכן סוף הלשון הראשונה, ואין הוכחה כאיזו לשון גרס רגמ"ה]. בכתבי היד: כת"י נ"י.

מקורות מורכבים משתי הלשוניות: נוסח הדפוס, גירסת רש"י שבדפוס, כת"י מינכן.

פירוש הלשונות

לספיקו של ר' אבין יש מקום רק אם נניח שתי הנחות: הנחה אחת היא שאפשר לעשות תמורה בעולה הבאה מן המותרות [כדעת ר' אלעזר ולא כדעת ר' שמעון]. הנחה שניה היא שאי אפשר לעשות תמורה אחר תמורה [כדעת ר' שמעון אליבא דר' יוחנן]. לאחר שתי הנחות אלו יש לדון במקרים מסוימים של עולה הבאה מן המותרות, האם יש בבהמת העולה את החסרון של 'תמורה אחר תמורה', וחסרון זה גרום שלא יהיה אפשר להמיר בבהמה.

הגמרא שאלה מיהו התנא שסובר את שתי ההנחות הנזכרות, הלא ר' שמעון שהינו המקור להנחה השניה [לפי דעת ר' יוחנן] אינו סובר את ההנחה הראשונה. תשובת הגמרא היא כי כוונת ר' אבין היא לומר שאם נמצא תנא הסובר את שתי ההנחות, יש להסתפק מה יאמר בצירורו של ר' אבין. ראה בסמוך 'ההבדלים שבין הלשונות – הבדל רביעי', שם נפרט יותר בביאור תשובת הגמרא.

ההבדלים שבין הלשונות

הבדל ראשון ושני – מהו הצירור בו הסתפק ר' אבין.

ספיקו של ר' אבין הינו לגבי בהמה שהמירו בה ואחר כך היה שינוי בהקדשה, האם ניתן לשוב ולהמיר בבהמת ההקדש. בסוגיה שבדף ט מובאות שתי לשונות מהו השינוי שהיה בהקדש: לפי הלשון הראשונה שבדף ט ר' אבין הסתפק לגבי ציור שהיו שני שינויים בהקדש, שינוי ראשון בכך שהקדושה עברה לבהמה אחרת [על ידי שהבהמה הראשונה הוממה וחללה על אחרת], ושינוי שני בכך שהקדושה עצמה התחלפה מקדושת אשם לקדושת עולה [על ידי שהבעלים התכפר באשם אחר, וממילא דין האשם הראשון לרעות עד שיסתאב ודמיו מיועדים לעולה]. לפי הלשון השניה שבדף ט ר' אבין הסתפק לגבי שני ציורים שונים שבכל אחד מהם אירע שינוי אחד בהקדש, הציור הראשון הוא שהקדושה עברה לבהמה אחרת, הציור השני הוא שהקדושה עצמה התחלפה מקדושת אשם לקדושת עולה.

כעת נדון לפי שתי הלשונות שבסוגייתנו, על איזה ציור הסתפק ר' אבין. בלשון הראשונה לא מוזכר כלל שהיה שינוי בהקדש על ידי שהקדושה עברה לבהמה אחרת, ומוזכר רק שהיה שינוי שהקדושה עצמה התחלפה מקדושת אשם לקדושת עולה. אפשר לפרש כי מדובר כשהיה באותו ציור שינוי נוסף שהקדושה עברה לבהמה אחרת [כלשון הראשונה בסוגיה שבדף ט], אלא שהגמרא כאן לא הוצרכה את השינוי הנוסף שאינו שייך לסוגיה כאן. עוד אפשר לפרש כי מדובר כשהיה רק את השינוי המוזכר בסוגייתנו, דהיינו שהקדושה עצמה התחלפה מקדושת אשם לקדושת עולה, וכוונת סוגייתנו שר' אבין הסתפק בשני ציורים שונים [כלשון השניה בסוגיה שבדף ט] אך לא הוצרכה הגמרא כאן להביא את הספק הראשון מהסוגיה שם מפני שאינו שייך לסוגייתנו. לעומת כל זאת, בלשון השניה מוזכר בפירוש כי ר' אבין הסתפק בשני מקרים שונים שבכל מקרה היה שינוי אחד בהקדש [כלשון השניה שבדף ט]. אמנם עיקר הנידון בסוגייתנו הינו לגבי ספיקו השני של ר' אבין, והספק הראשון לא הובא אלא בדרך אגב.

הבדל זה שבין הלשונות הינו בין בתחילת הסוגיה שהביאה הגמרא את דברי ר' אבין ובין בסוף הסוגיה שביארה הגמרא את דברי ר' אבין. להבדל שבתחילת הסוגיה הננו קוראים 'הבדל ראשון', ולהבדל שבסוף הסוגיה הננו קוראים 'הבדל שני'.

הבדל שלישי – כיצד להזכיר את דעת ר' שמעון.

הגמרא הקשתה שספיקו של ר' אבין אינו שייך לפי דעת ר' שמעון, מכיון שר' שמעון סובר כי עולה הבאה מן המותרות אינה עושה תמורה. קיים הבדל בין הלשונות בצורת הזכרת דעתו של ר' שמעון. בלשון הראשונה נאמר: "אי אליבא דר' שמעון הא אמרת רבי שמעון סבירא ליה עולה הבאה מן המותרות לא עבדה תמורה". בלשון השניה נאמר: "אי אליבא דר' שמעון, הא אמרת ממעשר יליף – אפילו חדא תמורה נמי לא עבדה". אין כאן הבדל משמעותי, אלא הלשון הראשונה העדיפה להביא את עצם דינו של ר' שמעון, והלשון השניה העדיפה להביא את מקורו של ר' שמעון.

הבדל רביעי – מיהו התנא שר' אבין דן בשיטתו.

יש הבדל בין הלשונות בסגנון תשובת הגמרא: בלשון הראשונה הגמרא לא מזכירה תנא מסוים אלא אומרת שדברי ר' אבין הם לפי שיטת איזה תנא שנמצא כי סובר הוא את שתי ההנחות. בלשון השניה

הגמרא מזכירה בפירוש את ר' אלעזר הסובר את ההנחה הראשונה, ואומרת שר' אבין הסתפק לפי שיטת ר' אלעזר על הצד שנגקוט כי סובר ר' אלעזר גם את ההנחה השניה.

הבדל חמישי – סיום הסוגיה.

הגמרא הסבירה מהו ספיקו של ר' אבין, ונצרך עוד משפט סיום לסוגיה. **בלשון הראשונה** הסיום הוא: "הכי הוא דקמיבעיא ליה". **בלשון השניה** הסיום הוא: "תיבעי". התיבה 'תיבעי' הינה לשון ירושלמי, ואכן מתאימה היא רק ללשון השניה.

נוסחאות מורכבות משתי הלשונות

כתבנו את נוסח הלשון הראשונה על פי כל כתבי היד של הגמרא [מלבד כת"י מינכן] ואת הלשון השניה על פי גליון כת"י פלורנץ ושיטה מקובצת. נוסח רש"י כת"י מזרחי מתאים ללשון השניה בכל חמשת ההבדלים. רגמ"ה הביא שתי לשונות המקבילות לשתי הלשונות שהבאנו. אמנם לא צוטטה שם כל הסוגיה אלא בלשון הראשונה צוטט רק החלק המקביל להבדל החמישי, ובלשון השניה צוטט החלק המקביל להבדל השני השלישי הרביעי והחמישי.

במקורות אחרים מצאנו נוסחאות מורכבות משתי הלשונות, ונדון כאן בכל נוסח:

נוסח הדפוס. בדפוסים מובאת תחילת הסוגיה כגרסת הלשון הראשונה וסיום הסוגיה כגרסת הלשון השניה. עולה כי לגבי ההבדל הראשון השני והשלישי נוסח הדפוס כלשון הראשונה, ולגבי ההבדל הרביעי והחמישי נוסח הדפוס כלשון השניה. יתכן שנוסח זה הינו העתק ממקור שהיו בו שתי הלשונות בזו אחר זו, ועל ידי המעתיקים נחסר חציה השני של הלשון הראשונה וחציה הראשון של הלשון השניה.

נוסח כת"י מינכן. נוסח זה הינו כלשון הראשונה מלבד סיום הסוגיה. דהיינו, בהבדל הראשון, השני, השלישי והרביעי הינו כלשון הראשונה ורק בהבדל החמישי הינו כלשון השניה.

נוסח רש"י שבדפוס. נוסח זה הינו כלשון השניה לגבי כל ההבדלים מלבד ההבדל הרביעי שבו גורס כלשון הראשונה.

נוסח רש"י שבשטמ"ק. השטמ"ק הביא שבספרים אחרים יש בפירש"י ביאור על שתי הלשונות, ולשונות אלו מקבילות בעיקרן לשתי הלשונות שהבאנו. אכן הובא מהם רק החלק המקביל להבדל השני והרביעי, ובשטמ"ק עדני משמע לכאורה כי גם הלשון הראשונה שברש"י מקבילה דווקא ללשון השניה לענין ההבדל הראשון והשלישי.

נפקא מינה בין הלשונות

אם נחלקו הלשונות כאן במחלוקת הלשונות שבדף ט, אזי יש להעתיק את כל מה שכתבנו ב'נפקא מינה בין הלשונות' שבסימן לב.